

geben allweg Zink drei“ (Würfel 33): az ő kockái mindig csak három szemre esnek (a m. folyton veszt). „Sechs cincken geben nit, daus as hat nit, quatuor drey geben frey“ (Zinken. 1.): a hatszem nem ad, kettő-egynek nincs mije, a négy-háromnak kell helyt állni. (Vö. Grimm.) „Sechs zink, wer eh' kompt, der trink“ (Zinken 3): hat szem, a ki előbb jön, előbb igyék. A német *Zink* a kockajátékban is tehát csak *szemet* jelentett, sohasem *kockát*; nézetem szerint a magyarban sem jelenthetett mást, bár ellene mond a fönt idézett Comenius-beli példa s a hapax legomenon *cink-játék* Dugonicsban, melyeknek magyarázatával egyelőre nem szolgálhatok.

TOLNAI VILMOS.

Hold.

Nem az égi testről, nem is a földbirtok mérték-egységéről, hanem egy rég kihalt harmadik *hold*ról lesz itt szó, mely a *hódot*, *hódt* igéinkkel van rokonságban.

Széll Farkas könyvtáranak ritkaságai között van egy címlaptalan „Magyar Aesopus“, mely a betűk, különösen az *ö* és *ü* ékezetének formájából ítélve, löcsei Brewer-féle nyomtatás 1630 tájáról. A Régi M. Könyvtárban 1673-ból és 1687-ből leirt Magyar Aesopus első kiadása ez, melyből csak ez az egyetlen csonka példány maradt reánk.*

E munka nemcsak könyvészeti, hanem nyelvtörténeti szempontból is érdekes. Több figyelemreméltó régi szó és kifejezés lévén benne, Széll Farkas szíves volt ezeket a Magyar Nyelv számára kijegyezni. A közzétételüket egyik későbbi füzetünkre tartjuk fenn, most csak egygyel közülök, a *hold* szóval, akarunk foglalkozni.

„Aesopus Életében“ a H₂—H₁ lapokon olvassuk:

„Croefus Lydiának Királya az (Samiabéli) Tanácsnak és az köffeghnek egéffegget kíván. Azt parancsolom tinétek, hogy énnékem *adót és hódot* adgyatok.“

„Ti Samiabéliek — mondja Aesopus — hogy az Királynak *adót és fizetéft* adgyatok, nem adom tanácsul.“

„Levelet-is kére az Királytól az Samosbélieknek, az *adó és hold fizetéfnék* szabadfága felől.“

„És szóval is megh befzélé, miképpen engedte volna meg nékiek az Király az *adót, hódot és fizetéft*, meghagyván őket az ő szabadfágokban.“

Ez idézetekből azonban nem tetszik ki világosan, hogy a *hold* és *holdfizetés* mit tehetett voltaképen. A német szöveg, a melyből a magyart, valamint a latin szöveg, a melyből a németet fordították, sem magyarázza meg teljesen. A latinban az *adó és hold* helyén „tributa ac vectigalia“, a németben „gült und rent“, egyszer pedig „zins und gült“ van.* A középelnémet *gült* és *rent* sokféle jelenté-

* Lásd Magyar Könyvszemle 1886. évf. 91—93. ll.

** Vö. Steinhöwels Aesop, herausgeg. von Hermann Oesterley, 1873.

*** Lexer: Mittelhochdeutsches Wörterbuch, 1872.

séről** nem is szólva, a *vectigal* is annyiféle illetéket, vámot és dézsmát tett, hogy ezek alapján sem adhatunk kielégítő magyarázatot a *hold* szó voltaképeni értelméről.

De világossá válik e szó jelentése azon magyar történelmi adatokból, a melyeket Angyal Dávid közölt velünk, eredeti latin szövegben és magyar fordításban.

Giskra János és Rozgonyi Simon 1443 szept. 1-én kötött szerződéséből.*

„Quod census vulgo *hold* vocati dicto Johanni Gyskra aut ipsius hominibus per omnes Jobagiones et rusticos nostros ac aliorum dominorum spiritualium et secularium personarum qui ipsum censum *hold* prius quemcunque et quocunque soluerunt et de presenti solvunt, binauice ipsum censum *hold* et medietatem victualium ad ipsos duos *hold* recipi solitorum vbi alias ipsa fuerunt soluta vna cum luocamere anni presentis... persolvantur. Ita videlicet quod dicti Jobagiones et rustici vnum *hold* in quarta ebdomada a die daturum presencium computando, alium vero censum similiter *hold* dictum in septima ebdomada a dicta quarta ebdomada exclusive computando sine mora et recusa persolvere debeant et teneantur.“

Hogy a közönségesen *hold*nak nevezett adók a mondott Giskra Jánosnak vagy embereinek minden jobbágyunktól és paraszunktól, valamint más egyházi és világi urak mindama jobbágyaitól, a kik azt a *hold* adót előbb és bárhol fizették és jelenleg fizetik, tehát azt a *hold* adót és a terméshelyi adó felét, melyet a két *hold*hoz szoktak beszedni, az ez évi kamara hasznával együtt ott, a hol egyébkor is fizették, kétszerre fizessék meg. Úgy t. i., hogy a mondott jobbágyok és parasztok egy *hold*at az itt alólírt naptól számítva, a negyedik héten, a másik adót pedig, a hasonlókép *hold*nak nevezettet a hetedik héten a mondott negyedik hét után számítva, haladéék és késedelem nélkül fizetni tartozzanak.

Rozgonyi és Giskra szerződésének eme pontjáról szólván, Teleki József (u. o. I. : 133.) a *hold*at így magyarázza: „a *hold* neve alatt ismeretes hadi adó“. Ebből, hogy t. i. Teleki ismeretesnek mondja a *hold* szó „hadi adó“ jelentését, azt következtetem, hogy valamelyik régebbi történetíró már Teleki előtt megállapította e jelentést.

Hogy a *hold* csakugyan valami hadi adót, sarczot jelentett, kiténik azokból az adatokból is, melyeket Angyal Dávid Chmel Materialen zur oesterr. Geschichte cz. munkája I. kötetében (117. l.) talált. Az egyik adat elmondja, hogy Berencsi Pongrácz a Nagyságos Schlick Gáspár kanczellár úr jobbágyait *hold*akkal súlyosan zsarolta („*hold*is graviter extorsit“); a másikban pedig (u. o. 140. l.) I. Ulászló magyar király III. Frigyes római királynak 1444-ben így ír a köztük kötött fegyverszünetről (magyar fordításban):

„Keményen meghagytuk kapitányainknak, várnagyainknak és alattvalóinknak, hogy minden méntség és ellenemondás félretételével szorosan ragaszkodjanak a most említett treugákhoz, tartsák meg őket, alázatos engedelmességgel viseltessenek irántuk, s hogy a *hold* adót ne hajtsák be, s minden törvénytelen ségtől és kártételtől tartózkodjanak (quodque census *holdarum* relaxarent...).“

Teleki, mint föntebb láttuk, nagy általánosságban *hadi adó*-nak értelmezi a *hold*at. Az imént közölt két adatból azonban az tetszik ki, hogy a *hold* szót különösen a sarczra, harácsolásra alkalmazták. Még jobban megerősíti e következtetést az 1444. évi 12-ik törvény-czikk,* mely azt rendeli, hogy:

* Gr. Teleki József: Hunyadiak kora X: 137.

** Jos. Nic. Kovachich: Sylloge Decr. Com. I: 62.

„Omnia fortalitia et Castella, in parte nostra, ex quibus spolia, nocumenta, exactiones censuum, vulgo *Hold* dictorum, furta et alia maleficia commissa sunt . . . distraherentur et aboleantur.**

A *hold* különben megvolt a régi cseh nyelvben is, hol (Brandl Glossariuma szerint) négyféle jelentésben használták, ú. m. 1. huldigungseid, 2. unterthänigkeit, 3. fronabgabe és végre 4. brandschatzung, vagyis ugyanúgy, mint nálunk: „harács, sarcz“.

Kitűnik ezekből, hogy mind az OklSz.-nak magyarázata, mely szerint a *hold* annyit tett volna a magyarban, mint a német „mannschaft“ (legénység, hadi nép), mind pedig Bartalé (Gloss.), mely szerint *hold* a m. „földadó a fél nap alatt megszátható föld után“ — minden elfogadható alap híján van. Az OklSz.-beli adat t. i. — ha a csonkán közölt mondatot kiegészítjük — magyarra fordítva, így hangzik: „Hogy a csehek föl ne égessék és ki ne rabolják őket, a homagiumot, vulgo *holdat*, t. i. egy hordó bort, egy köből lisztet, sót, safrányt és borsot, mindössze hat arany forintot érőt vigyenek és szállítsanak be Zagyva várába.“* Látnivaló, hogy a *hold* itt is csak sarczot tesz.

* * *

Kétségtelen, hogy ez a *hold* a csehben, magyarban s tegyük hozzá a lengyelben is német jövevényszó. Csak az a kérdés, vajjon a németben a *huld* (középfelnémetben *holde*, *hulde*) szónak sokféle jelentése között megvolt-e a „harács, sarcz, hadi adó“ jelentés is. Én legalább eddig a német nyelvtörténeti szótárak egyikében sem találtam rá. Ha csakugyan nem lett volna meg a németben ez a jelentés, akkor alkalmasint a csehek útján jött hozzánk e szó, talán éppen abban az időtájban, mikor a csehek Magyarországon annyit harácsoltak.

Egy másik kérdés, vajjon a mi *hóдол* (régente *holdol*) igénk ennek a *hold* névszónak továbbképzése-e, vagy pedig egyenest a középfelnémet *holden*, *hulden* (ma *huldigen*) igének átmagyarosítása-e? Az első föltevés ellen szól az, hogy a *holdol* jelentése: *holdat fizet*, már pedig a *dézmál*, *sarczol*, *vámol* stb. analogiájára azt várnók, hogy *holdat szed* legyen a jelentése. Ez okból inkább hiszem, hogy egyenest a kfn. *holden*ből lett a magyar *holdol*. (Vö. reissen: rajzol, räumen: rámol, rucken: rukkol stb.)

A régi *holdul*, vagy *hóдол* bizonyára a *tódul*, *indul*, *fordul* stb. rokonhangzású igék hasonmására alakult át a *holdol*-ből. Végre a *hódit* ige, mely a NySz. tanúsága szerint több mint száz esztendővel fiatalabb a *hódo*lnál, az *indul*-indit, *fordul*-fordít stb. analogiájára társult a *hódul* mellé.

SZILY KÁLMÁN.

* Fogadja Angyal Dávid mindezen adatok szives közléséért őszinte köszönetemet.

** M. Némz. Múz. Rhédey család levéltára: A budai káptalan 1469 január 21-ikén kelt okleveléből.